

XOLCHAYON YODGORLIGINING ARXEOLGIK AHAMIYATI

Toshmurodova Sarvinoz Quvondiq qizi

Denov tadbirkorlikva pedagogika instituti talabasi

saratoshmurodova908@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6035600>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-dekabr 2021

Ma'qullandi: 15-yanvar 2022

Chop etildi: 5-fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

*Pugachenkova,
Qorabog'tepa, Yunon-
Baqtriya, Xotan madaniyati,
Samarqand, Pandjikent*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xolchayon majmuasi tarkibiga kiruvchi Qorabog'tepa yodgorligining organilishi, uning arxeologik topilmalari, tuzilishi, tarixiy va bugungi kundagi ahamiyati haqida keng yoritib berilgan.

KIRISH

Barchamizga malumki Mustaqillik yillarida qadimiy tarixi va boy madaniyatini tiklash, muqaddas qadamjolarini obod qilish, yosh avlodni ularning ezgu ananalari ruhida tarbiyalash boyicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Shu sababli bizga ma'lum va noma'lum bo'lgan arxeologik obyektlar va qadamjolarini chuqurroq o'rganishga ehtiyoj sezilmoqda. Bu orqali biz o'z hududimizda mavjud bo'lgan obyektlarni jahonga tanitishimiz va yosh avlodni vatanga muhabbat hissini yanada chuqurroq singdirishimiz mumkin. Mana shunday arxeologik obyektlardan biri Xolchayon yodgorligidir.

Xolchayon — Yunon-Baqtriya va kushonlar davri madaniyatiga oid yodgorliklar majmuasi (mil. av. 4— mil.5-asr). Surxondaryo viloyatining Denov tumani hududida joylashgan. Bir necha tepalik (Xonaqohtepa, Qorabog'tepa, Maslahattepa va boshqalar)dan iborat. San'atshunoslik institutining G.A.Pugachenkova rahbarligidagi arxeologiya san'at

ekspeditsiyasi o'rgangan (1959—63). Xonaqohtepadan mil. av. 2—1-asrlarga oid hukmdor saroyi qoldig'i topilgan. Bino to'g'ri to'rtburchak shaklda, maydoni 35×26 m bo'lib, markaziy fasadi (old tomoni) to'rt ustunli ochiq ayvon (16,5×7 m)dan iborat. Yog'och ustunlar ohaktoshdan ishlangan tagkursiga o'rnashtirilgan. Ayvondan katta zalga (17,6×6,1 m) o'tilgan. Zal devorlari osti bo'ylab keng supa yasalgan. Bino fundamenta kvadrat shakldagi xomg'ishtlardan ishlangan, g'ishtlarning sirtiga turli shakldagi tamg'alar bosilgan. Bino bir qavatli, usti tekis qilib yopilgan bo'lib, tashqi qalinligi 2,2 m, ba'zi joylarda 4 m ga yetgan. Zal va ayvon devorlarining pastki qismida devoriy surat izlari topilgan, yuqori qismiga esa haykalchalar ishlangan. G.A. Pugachenkovaning taxminiga ko'ra, saroy yuyechji qabilalaridan birining jabg'usi Gerayga tegishli bo'lgan. Saroy xonalaridan ko'plab paykonlar, oltin ishlangan yirik ko'krak nishonasi, oltin taqinchoklar, ipak parchasi, qimmatbaho tosh munchoq va gemma parchalari, shisha

idishlar, temir qilich, shuningdek, turli qadaxlar, sopol idishlar, ot mingan chavandoz haykalchalari topilgan. Xolchayon majmuasiga kiruvchi Qorabog'tepaning atrofi mudofaa devori (qalinligi asosida 8 m ga yetgan) bilan o'ralgan. Tepada hayot mil. 3-asr boshigacha davom etganligi haqida Vasudeva I tangalari guvoxlik beradi. Umuman, Xolchayondan 50 dan ortiq turli asrlarga oid tangalar topilgan. Ularning eng kadimgisi Yunon-Baqtriya podsholaridan Demetriy (mil. av. 200 y.) kumush tangasi, Geliokl (mil. av. 156—140 y.) tetradraxmasi, Kushon podsholaridan Kadfiz I, Kadfiz II, Kanishka, Xuvishka, Vasudeva I va Vasudeva II tangalari bo'lib, ular nafaqat Janubiy Baqtriya, balki Shimoliy Baqtriya hududlarida ham keng tarqalgan. Xolchayon majmuasi tarkibiga kiruvchi Qorabog'tepa ham alohida ahamiyatga ega. Hattoki uni Qorabog'tepa madaniyati desak ham mubolag'a bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Qorabog'tepa yodgorligi o'rganishda ko'plab arxeolog olimlar ishtirok etishgan va ish yakunida o'zlaring xulosalarini berishgan. Ayniqsa rus arxeologi G.A.Pugachrnkovaning "Xolchayon yodgorligiga bag'ishlab yozgan" *Халчаян к проблеме художественной культуры северной Бактрии* va *"Северная Бактрии- Тохаристан очерки истории и культуры"* asarlari juda qimmatli manba hisoblanadi. Bu manbalar orqali biz Xolchayonning tarixiy ahamiyatini yanada chuqurroq anglaymiz.

NATIJALAR

Qorabog'tepa Qadimgi Xalchayon yodgorligini yanada chuqurroq o'rganish

maqsadida 1962-1963-yillarda qazib o'rganilgan. Dastlab Qorabog'tepa aholi punktining ikkita joyida - shimoliy-sharqiy burchakdagi g'arbiy yonbag'irda va qal'a devorining g'arbiy yuzi o'rtasida ya'ni taxmin qilingan asosiy kirishning shimoliy qismida qazish ishlari olib borildi. Otopsislar birinchi navbatda, Qorabog'tepa hududi uni mustahkam ulkan qal'a devori bilan o'ralganligini tasdiqlashdi. Qorabog'tepa, qurilishi qadimgi davrga borib taqaladi va uchta asosiy qurilish davriga ega, ularning oxirgisi, ehtimol ta'mirlash va tiklash deb nomlangan. Qazish ishlari uning poydevori ulkan chuqurga tushirilganligini, shu bilan birga qal'ani o'rab turgan xandaqqa mo'ljallanganligini ko'rsatdi. Poydevor g'ishtdan qurilgan (kvadrat yon tomonida 40-41 sm, qalinligi 10-12 sm) va balandligi 80 sm ga yetadi. Xom ashyodan qilingan to'siq devorining 44 x 44 x 12-15 sm va 1,30 m ga chiqib ketganligi sababli, asosiy devor paxsa qatorlaridan iborat bo'lib, ulardan uchinchi va to'rtinchisi hisoblanadi. Qurilishda sof, zich qadoqlangan loydan ishlangan mukammal sifatli paxsadan foydalanilgan. Paxsa (balandligi 75-80 sm) qatorlari kesmalar bo'yicha bloklarga bo'linadi (kengligi 1,10 m gacha). Ichkarida, bu bo'shliqlar chizig'i orqasida shaharni mustahkamlashning muhim qismi - qal'a darvozasini qo'riqlagan soqchilar uchun qo'riqchi xonasi bor edi. Hujraning tagligi bo'shliqdan 75-80 sm pastda, tashqi to'siq osti qavatining tagida yotar edi, bu asosan dushmanning faqat plantar o'q otishini ta'minlar edi. Asl devorning yuqori devorlari saqlanib qolmagan. Qo'riqchi xonasining kengligi 3,10 m; uning ikkinchi hajmi hali ko'p mehnat talab qiladigan tuproq ishlarining hajmi tufayli aniqlanmagan. Xuddi shu sababga ko'ra, butun devor bo'ylab tortishish yo'lagi,

yakka xonalar yoki faqat tortishish maydonchasi bu yerda cho'zilganmi, deyish mumkin emas. Devorni tubdan qayta qurishning yangi davrida uning qurilishida sezilarli o'zgarishlarga duch keldi. Qadimgi devorning pastki qismida, taxminan bo'shliqlar poygasi o'rtasiga qadar, g'arbiy tomondan 1,38 m kenglikda va janubiy tomondan 1,80 m balandlikgacha chiziq chizilgan. Vaqt o'tib, xandaq pastki qismi bo'ylab tosh va qum bilan qattiq tortilgan edi, xuddi shu kabi qadimgi ariqqa suv ham oqib tushayotgan notinch Surxondaryo bugungi kungacha Xalchayan sug'orish kanallari yotog'ini olib yuribdi. Avvalgi xandaqning ushbu qum va shag'al poydevorida yuqorida aytib o'tilgan g'ishtdan yasalgan astar chiqarildi, bu xuddi paxsov massivining uzluksiz qatorini qurish uchun asos bo'ldi. Paxsa zich, ammo asl devor paxsa singari toza emas; unda keramika, suyaklar va boshqa arxeologik qoldiqlar parchalari aralashtirilgan. Ushbu yangi devor devorining massivida, kuchukchalarda (dastlabki taglikdan 3 metr balandlikda 102 ga bo'linmasdan, kengligi 2,30 m³ bo'lgan otish xonasi tashkil etilgan, ko'rinishda bu yerda bo'shliqlar saqlanib qolmagan, chunki g'arbiy qismning yuqori qismlari tortishish kameraning tomi kamarga o'ralgan va bir muncha vaqt u yonib ketgan, shu sababli qavatda uzluksiz yonib ketgan qatlam mavjud bo'lib, u zinapoyaga tushib ketgan (ko'rinishda, chunki otishni o'rganuvchilarning devorga qarshi qulay pozitsiyasi). Qo'rg'ondan keyin Qorabog'tepa devorining qalinligi poydevorida allaqachon 8 m ga yetgan, unga qo'shni bo'lgan bino, keyinchalik u oxirgi tark etishdan bir oz oldin sodir bo'lgan yong'inda vayron bo'lgan. Qorabog'tepa qal'asi devorining shlyuz qismi va unga qo'shni binolar vayron bo'lganida, devor mavjud bo'lib, uning yuqori o'q otish xonasi

bir tekis loy bilan qoplangan edi. O'q otish xonasining ustma-ust tushishi to'sinli edi. Biroz vaqt o'tgach u yoqib yuborildi, shu sababli yerga doimiy yonib ketgan qatlam bor, u pog'onali pasayishga ega (aftidan, otishchilarning devorga qulay joylashishi uchun). Qayta tiklangandan so'ng Qorabog'tepa devorining umumiy qalinligi poydevorda allaqachon 8 metr ga yetgan edi, o'sha paytda devor bilan qal'a ichki tomondan bir bino tutashgan edi. Keyinchalik u Qorabog'tepaning istehkomlarini tark etishdan biroz oldin, uning qal'a devorining shlyuz qismi va unga tutash binolar vayron bo'ldi. Devor mavjud bo'lishining so'nggi bosqichida yuqori tortishish xonasi daryo toshlari, keramika parchalari va boshqalarni mo'l-ko'l qo'shib qo'ygan bir tekis loy bilan qoplangan, ehtimol to'ldirilgan massa to'g'ridan-to'g'ri xandaqdan olingan va bir vaqtning o'zida tozalangan. Devor allaqachon uzluksiz massivga aylanib ulgurgan - o'q otish, aniqki, faqat tizmalardan amalga oshirilgan. Ammo so'nggi ta'mirdan ko'p o'tmay, Qorabog'tepaning istehkomlari abadiy tark etildi, ko'p asrlik buzilish jarayoni boshlandi, ular shishgan, yumshatilgan devor va puflanadigan qatlamlar tomonidan ushlanib qoldi. Sarkma devorining tepasida, loydan qilingan ramkali inshootlarning ahamiyatsiz qoldiqlari topilgan, bu yerda 16-17 asrlarga oid sirlangan keramika buyumlari topilgan. Devorning keramika parchalari fraksiyonel, past ifodali, ammo xronologik jihatdan ularning barchasi, har qanday holatda, qadimgi sanalar chegaralaridan tashqariga chiqmaydi. Hatto eng so'nggi loy-toshli plomba tarkibida ko'zoynaklar va idishlarning o'ziga xos tagliklari mavjud. Qorabog'tepa istehkomlarini tubdan qayta qurish yillarida shuningdek so'nggi ta'mirlash va qurilish bosqichida tangalar

topilgan. Bu yerga kelgan keramika tarkibida Kushondan keyingi davrga tegishli bo'laklarning yo'qligi sababli I asrga taaluqlidir. Keyinchalik, devorlar va shahar ichkarisidan tutashgan binolar yonib ketadi va devorlarning o'zi asrlar davomida asta-sekin yo'qolib boradi. Poydevordagi xom devorni tubdan tiklash jarayonida uning asosiy massividagi paxsovo ma'lum darajada paxsa ichiga tushgan keramika parchalari bilan belgilanadi. Ularning mavjudligi o'z-o'zidan loy madaniy qatlamlar to'plangan joylarda olinganligini ko'rsatuvchi ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi. Barcha keramika miloddan avvalgi I asrdan eramizning I asrigacha keng doirada ishlatilgan. Ular arxeologik qazishmalar paytida Toshkent viloyati, Farg'ona, Qarshi vohasi, ammo shu bilan birga qo'chqorlarning stilize qilingan tasvirlari bilan yozilgan qalamlar ustun bo'lgan joylarda joylashgan. Qorabog'tepa singari it haykalchasi shaklidagi miniatyura dastasi Buxoro vohasi chekkasidagi Xo'ja-Azduvani shahridagi chuqurdan Kushon davri qavatida topilgan ham edi. Kema shaklidagi idishlar, yirtqich hayvonlar, grizonlar, maymunlarning figuralari Kushon seramika Xotan madaniyatiga xosdir. Topilmalar orasida qizil gil, qizil burchakli kostryulkalar, devorlarining parchalari, ularning birida ikkita konsentrik chiziqlar orasidagi to'lqinli chiziq shaklida bezak, ikkinchisida esa naqshinkor shtamp mavjud. Miloddan avvalgi II asrgacha. Qorabog'tepaning qal'a devorining paydo bo'lish sanasiga yakuniy aniqlik kiritish loy poydevorining burchak qismida g'isht qazib olingan yirik Kanishki xalkox tomonidan belgilanadi. Ayni shu poydevorlarni o'rganish jarayonida poydevor ichidan tangalar topilgan. Tanga bu yerga tasodifan kelib tushgani aniq emas, balki sehrli maqsadlar uchun qal'a devorini qurish

paytida toshning tamal toshiga tashlangan bo'lishi mumkin. Tanga tashlash odati yaqinda qurilgan bino poydevori Markaziy Osiyo hunarmandlari orasida saqlanib kelingan. Shubhasiz, aynan shu qudratli hukmdor davrida Qorabog 'qal'asini mustahkamlash uchun ikki tepalik o'rtasida kapital ish olib borildi. Birinchi "ildiz" devoriga kelsak, uning sanasi quyidagi mulohazalar asosida belgilanadi: avvalo, bu devor I asrlarga oid G'arbiy uy singari madaniy qatlamlarga o'rnatilmagan. Miloddan avvalgi I asrda qurilgan, ammo materikda va shuning uchun u ulardan oldinda joylashgan bo'lib, devorlar ingichka devorli, qizil-loydan yasalgan bo'laklar, ko'pincha qizil rang bilan ishlangan. Qobadiyan va Balxdan miloddan avvalgi III-II asrlar keramikasiga tipologik jihatdan yaqin bo'lgan (ular orasida bitta bezakli yoki kulrang gil yo'q). Qopqoqli qoplama, bu devorning me'moriy xususiyatlari paxsov devorlarining yotqizilgan qatorlar bilan kombinatsiyasi asosiy massividagi g'isht g'ishtlari Key-Kobad-Shoh qal'a devorlarini yotqizishda qurilish texnikasiga yaqin bo'lib, uning tarixi miloddan avvalgi III-II asrda Paxsova tomonidan tashkil etilgan bo'lib, bo'shliqlar Xayrabadtepning asl, eng qadimgi devori hisoblanadi. Ehtimol, Qorabog'tepaning dastlabki devori tanazzulga yuz tutguncha ancha vaqt o'tishi kerak edi, eng muhimi, uning himoya xususiyatlari rivojlanish shartlariga javob berishni to'xtatdi.

Qadimgi odamlarning harbiy texnologiyasining maqsadi va shaharlarni qamal qilish san'ati. I-I asrlarning oxirida Kanishka boshchiligida amalga oshirilgan devorga o'ralgan qurollar uchun ko'proq istehkomlar yaratish zarur edi. Qorabog'tepaning asl devorlarining tarixini taxminan III-II asrdan kechiktirmasdan boshlash mumkin. Qorabog'tepaning

shimoli-sharqiy burchak massivining eng baland qismida keng tushirilgan qazish ishlari olib borildi. Tabiiy lyuss bu sohada platforma singari gorizental tomon tekislangan. Ko'rinib turibdiki, biz ochmagan qatlamlar tubida, qazish ishlarida qoldiqlari topilgan qadimiy qal'a devori bor. Ba'zi bir bosqichda ushbu devorga tashqi tomondan bino biriktirilgan, uning bir xonasining burchak qismi bizning kesimga tushdi. Qalinligi 80 sm bo'lgan devorlar paxsadan olib tashlandi va qadimiy platformadan atigi 1,20 m balandlikda omon qoldi. Xona ikki qavatli bo'lib, 106 107 yarim metrli to'ldirish bilan ajralib turadi, bu ta'mirdan o'tgan uyning uzoq muddatli yashash ko'rsatkichidir. Pastki qavat zich gips bilan yoritilgan, yuqori qismi quyilgan g'isht bilan yotqizilgan, keyinchalik tanlangan, shu tufayli faqat 4-5 sm qalinlikdagi parchalar saqlanib qolgan, bu qavatdan yuqorida bo'shashgan to'plangan uy qoldiqlari bilan bo'shashgan loy qatlami - keramika parchalari, hayvon suyaklari, organik chirindi topilgan. Devorning etagida, sharq tomonida sopol idishlar va antifiks parchasi topilgan. Keyingi buyuk qurilish davri vayron bo'lganlarni o'zlashtiradigan kuchli Adobe massivini yaratish bilan belgilandi.

G'arbiy qismida yuqorida aytib o'tilgan binoning tashqi devoridan yana 3,5 m masofada joylashgan bo'lib, bu massiv gorizental lyuss platformasidan 4,5 m gacha balandlikda saqlanib qolgan, bu yerda Paxsa ketma-ket uchta qatlamda chiqarilgan. qazilmaning bu qismiga keramika parchalari bilan bo'shashgan loy tushdi. Shubhasiz, biz kesgan ulkan paxsi massivi yodgorlik plitasini yaratdi. Ko'p asrlardan so'ng, tepalik yana ishlatilgan. Bu yerda balandligi 0,5-1,0 m gacha saqlanib turadigan, devorlari 75 sm qalinlikdagi g'isht devorlari bo'lgan, sopol parchalari,

o'tin bo'laklari, ko'mir, spool, parchalangan qamish qoldiqlari loy bilan ishlangan. Ushbu uy barpo etilguniga qadar qadimiy paxsi massivi allaqachon qulab tushgan edi. Uning tarkibida oshxona qoldiqlari - kul kostryulkalar, kuygan loy, ko'mirlar, hayvonlarning suyaklari, sopol parchalari topilgan. Ushbu qatlam sirt ustida sodalangan. Yaqinda kolxoz binosi joylashgan tepalikning tepasida, endi biz uchburchak belgisi o'rnatildi, biz uni arxeologik qavatlarini hisoblashda etalon sifatida qabul qildik. Qorabog'tepaning shimoliy-sharqiy qismida qazishma ishlarining tavsiflangan stratigrafiyasida xronologik aniqliklarni kiritamiz. Miloddan avvalgi II-I asrlarning eng qadimgi devori bizning bo'limimizga kirmadi - u shimib olgan paxsoy massivining ochilmagan qatlamiga kiradi. Uning qal'a devorining tashqi yuzi orqasida qurilishi, shubhasiz, o'sha davrda sodir bo'lishi mumkin edi. Deyarli mudofaa ahamiyatini yo'qotdi - devor yonida har qanday maishiy binolarning qurilishi qal'ani himoya qilishning asosiy tamoyillariga ziddir. Shunday qilib, ushbu bino Qorabagtepining dastlabki istehkomlari qurilgan paytdan ma'lum bir xronologik interval bilan ajralib turadi. Uchrashuv uchun xonaning tagida to'plangan ba'zi arxeologik materiallardan foydalanish mumkin, bu uning ishlashining so'nggi bosqichini belgilaydi. Kuydirilgan g'isht bilan yuqori (ikkinchi) qavatning qoplamasi I asrdan II asrgacha bo'lgan zaminni ta'mirlashning o'xshash uslubiga o'xshaydi. Topilmalar orasida bronza halqa va kumush qoplama qalin tanga (diametri - 17-20 mm) bo'lgan juda yashil bronza mavjud bo'lib, ularni afsuski, tozalashdan keyin ham aniqlab bo'lmadi, undagi tasvirlar shu qadar o'chib ketgan edi. Ushbu uyning tashqarisidagi topilmalar orasida antifiksning bir qismi juda qiziq. Bu birinchi

(pastki) qavat bilan ajralib turadigan bino tomining me'moriy dizaynining bir qismi bo'lganmi yoki boshqa bino bilan bog'langanmi, degan xulosaga kelish qiyin. , chunki u jarlikning bo'shashgan qatlamidan olingan. Qanday bo'lmasin, ushbu jar orqali yuvilgan barcha keramika parchalari, asosan, asl nusxada edi.

MUHOKAMA

Tekshiruvda ishtirok etgan arxeologlar o'rtasida bu yodgorlik bahs munozalarga sabab bo'ldi. Yodgorlikning aniq davrini aniqlashda turli xil fikrlar jamlandi. SHu sababli tekshiruvlar davom ettirildi. Olimlarning Qorabog'tepadagi keyingi tekshiruvlari qiziqarli natijalarni beradi, chunki qadimiy shaharning mustahkam qismi asosan Xonaqohtepa singari qadimgi davrga tegishli. Shubhasiz, bu yerda

garnizon joylashgan shahar va osoyishtalikni qo'riqlaydigan ma'muriy va ma'muriy binolar va kazarmalar to'plangan edi.

XULOSA

Bu ma'lumotlardan shuni bilishimiz mumkinki o'lkamiz qadim davlardan oq rivojlangan madaniyatlarga ega bo'lgan. Yuqorida o'rgangan Qorabog'tepa yodgorligi muhim obyekt hisoblanadi. Uni organish orqali tarixni chuqqurroq o'rganishimizga yordam beradi. Mana shunday arxeologik obyektlarni o'rganish jarayonida ozimiz bilmagan yangi mazlumotlarga ham ega bolamiz va ular haqida bemalol o'z fikrlarimizni bildirishimiz mumkin. Biz bu yodgorliklarimizni tadqiq qilish orqali uni butun dunyoga tanitishimiz va turizm soxasini keng yo'lga qo'ya olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Пугаченкова. Г.А. Халчаян к проблеме художественной культуры северной Бактрию Т-1966
2. Пугаченкова. Г.А, Ртвеладзе Е.В, Северная Бактрии- Тохаристан очерки истории и культуры Т-1990
3. Ртвеладзе Е.В, Великий шёлковый пут. Т-1999

